

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/25/25-29>

Qənirə Mirzəxanlı
Bakı Dövlət Universiteti
doktorant
gannim3@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV FONDUNUN AZƏRBAYCANIN MADDİ-MƏDƏNİ İRSİNİN QORUNMASINDA ROLU

Xülasə

Məqalədə 2004-cü ildən etibarən qeyri-hökumət təşkilatı kimi fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Fondunun Azərbaycanın maddi və mədəni irs nümunələrinin qorunması sahəsində rolundan bəhs olunur. Fondun əsas məqsədi Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətini təbliğ etmək, humanitar sahələrdə – elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman və ekologiya sahələrində mühüm işlər görməkdir. Fondun fəaliyyəti ərzində erməni vandalizmi nəticəsində Azərbaycanın dağılmış, qədim tarixini əks etdirən abidələr bərpa olunmuşdur. Heydər Əliyev Fondu qədim alban abidələrinin restavrasiyasına diqqət göstərmişdir. Məqalədə fondun Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində quruculuq işlərində iştirakı məsələləri araşdırılmışdır. Heydər Əliyev Fondu qeyri-maddi irs nümunəsi olan Azərbaycan muğamının dünyada tanınması istiqamətində respublika və beynəlxalq miqyaslı tədbirlərin təşəbbüskarı olmuşdur. Fondun mədəni sahədə həyata keçirdiyi genişmiqyaslı tədbirlər nəticəsində Azərbaycan dövlətinin kimliyi dünyaya tanınmışdır.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev Fondu, mədəniyyət, maddi-mədəni irs, abidələr, muğam*

Ganira Mirzakhanli
Baku State University
PhD student
gannim3@mail.ru

The role of the Heydar Aliyev Foundation in protecting the material and cultural heritage of Azerbaijan

Abstract

In the article is talked about the role of the Heydar Aliyev Foundation, which has been operating as a non-governmental organization since 2004, in the field of protection of material and cultural heritage of Azerbaijan. The main goal of the foundation is to promote the life and activity of Heydar Aliyev, to carry out important works in humanitarian fields – science, education, culture, health, sports and ecology. Monuments reflecting the ancient history of Azerbaijan destroyed as a result of Armenian vandalism have been restored during the foundation's activity. The Heydar Aliyev Foundation paid attention to the restoration of ancient Albanian monuments. In the article, the issues of the foundation's participation in the construction works in the liberated territories of Azerbaijan were investigated. The Heydar Aliyev Foundation has been the initiator of republican and international events in the direction of promoting Azerbaijan mugham, an example of intangible heritage, in the world. As a result of large-scale events carried out by the Foundation in the cultural field, the identity of the state of Azerbaijan was introduced to the world.

Keywords: *Heydar Aliyev Foundation, culture, material and cultural heritage, monuments, mugham*

Giriş

Heydər Əliyev Fondu yarandığı vaxtdan etibarən humanitar sahələrdə - elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, sosial iş və digər istiqamətlərdə xeyirxah missiya həyata keçirərək mühüm məqsədyönlü fəaliyyətlə məşğul olur. 2004-cü ildə fəaliyyətə başlayan fond təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman,

elm və texnologiya, ekologiya, sosial və digər sahələrdə müxtəlif layihələr həyata keçirərək yeni cəmiyyət quruculuğunda fəal iştirak edir, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına öz töhfəsini verir.

Heydər Əliyev Fondu mühüm strateji və prinsipial sahələrdən olan mədəniyyət sahəsində və onun xaricdə təbliği istiqamətində mühüm işlər görmüş və layihələr həyata keçirmişdir. Bu baxımdan fondun Azərbaycanın mədəniyyət obyektləri və tarixi mədəni abidələrinin tikintisi və onların mühafizəsi, musiqi layihələrinin həyata keçirilməsi, incəsənət sərgilərinin və festivallarının təşkili, mədəniyyətin xarici ölkələrdə təbliği istiqamətində fəaliyyəti bu mühüm sahənin inkişafına xidmət edir. Buna görə də mədəniyyətin inkişafı sahəsində Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətinin öyrənilməsi, mühüm mənbə və məlumat bazası əsasında tədqiqi əhəmiyyəlidir və aktuallıq kəsb edir. Heydər Əliyev Fondunun mədəniyyət sahəsində gördüyü işlərin öyrənilməsində onun malik olduğu məlumatlar, informasiya və resurs bazası faydalıdır.

Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan maddi irsinin onun tarixi abidələrinin mühafizəsi və restavrasiyası ilə yanaşı eyni zamanda mədəni irsin – musiqinin, mədəniyyət xadimlərinin tanınması və təbliği istiqamətində də fəaliyyət göstərir. Fond eyni zamanda Azərbaycanda yaşayan qeyri-millətlərin dini, tarixi və mədəni abidələrinə tolerant yanaşır və onların bərpası və mühafizəsi istiqamətində mühüm fəaliyyət həyata keçirir.

Mədəni sahədə Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətinin öyrənilməsində həyata keçirilən layihələr mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, 1063-cü ildə Dəmirçi Osmanoglu İbrahimin hazırladığı və 1139-cu ildə Gəncədə zəlzələ baş verərkən yadellilər tərəfindən aparılmış məşhur Gəncə qapıları 2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən yenidən bərpa edilmiş və şəhərin girişində qurulmuşdur (1).

Görkəmli bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin Şuşa şəhərində yerləşən heykəli Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə hazırlanmışdır. Bəstəkarın heykəli ilk dəfə 1985-ci ildə Üzeyir Hacıbəylinin 100 illik yubileyi münasibətilə Şuşada ucaldılmışdır. 1992-ci ildə Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı erməni vandalizminə məruz qalaraq tamamilə dağıdılmış abidə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin tapşırığına əsasən yenidən hazırlanmışdır (2).

Heykəltaraşlar Aslan Rüstəmov, Teymur Rüstəmov, Mahmud Rüstəmov tərəfindən bürüncdən hazırlanan heykəl Şuşa şəhərində əvvəlki yerində ucaldılmışdır.

2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən açıq səma altında Qala Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksi yaradılmışdır. Kompleksin yaradılmasında əsas məqsəd Qala Dövlət Tarix Etnoqrafiya qoruğunun ərazisindəki abidələrin qorunması, Abşeronda aşkar edilmiş arxeoloji tapıntılar hesabına qoruğun zənginləşdirilməsi olmuşdur. Kompleksdə Abşeron yarımadasında tapılmış və eramızdan əvvəl III-II minilliklərdən orta əsrlərə qədər dövrü əhatə edən qayaüstü rəsmlər, Qavaldaş, keramika, məişət və bəzək əşyaları, silah və sikkələr, qədim yaşayış kompleksinin konservasiya olunmuş qalıqları və s. yerləşdirilmişdir.

Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun “Abşeron” arxeoloji ekspedisiyası 2010-2011-ci illərdə burada qazıntı işləri aparılmış, e.ə. III-II minilliyə və həmçinin XIV-XV əsrlərə aid müxtəlif tapıntılar aşkar edilmişdir. Qala abidə kompleksində Tunc dövrünə aid qayaüstü və qayaaltı yaşayış məskənləri, qayaüstü təsvirlər, ibtidai divar qalığı, X-XIV və X-XV əsrlərə aid Xəzər dənizi və Bakı şəhəri istiqamətində iki yeraltı yol, XVIII əsrin yadigarı təndir nümayiş etdirilir (3).

Heydər Əliyev Fondu tarixi mədəniyyət abidələrinin və obyektlərinin bərpasına xüsusi önəm verir. Bu baxımdan Fondun dəstəyi ilə 2005-ci ildə Gəncənin sonuncu xanı Cavad xanın qəbri üzərində məqbərənin ucaldılmasını (4), 2006-cı ildə Gürcüstanın Tbilisi şəhərində dəfn edilmiş Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin – şair Mirzə Şəfi Vazehin, yazıçı, dramaturq, filosof Mirzə Fətəli Axundzadənin, ictimai-siyasi xadim Həsən bəy Ağayevin, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin banilərindən biri Fətəli xan Xoyskinin qəbirüstü abidələrinin yenidən qurulması və xiyabanın yaradılması işlərinin həyata keçirilməsi bu sahədə atılan mühüm addımlardan biri idi (5).

Heydər Əliyev Fondu qədim alban abidələrinin qorunmasını və onların restavrasiyasını da diqqət mərkəzində saxlamışdır. Belə ki, 2006-cı ildə Qəbələdə “Cotari” Alban-udi kilsəsi Fond

tərəfindən təmir olunmuşdur. Qəbələnin Nic qəsəbəsində yerləşən Müqəddəs Məryəm Ana Alban kilsəsi 2020-ci ildə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən əsaslı şəkildə bərpa edilmişdir (6).

Heydər Əliyev Fondu İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra bərpa – quruculuq işlərinin aparılmasında mühüm rol oynayır və maddi-mədəni irsin qorunmasında fəal iş görür. Belə ki, dahi Azərbaycan şairi və ictimai-xadimi Molla Pənah Vəqifin Şuşada yerləşən muzey-məqbərə kompleksi Heydər Əliyev Fondu tərəfindən yenidən qurulmuşdur. Bu məqbərənin açılışı 1982-ci il yanvarın 14-də ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və iştirakı ilə Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzi Şuşa şəhərində Molla Pənah Vəqifin məzarı üzərində olmuşdu. Cıdır düzünə yaxın bir ərazidə dahi şairin məzarı üstündə tikilmiş məqbərənin inşasında xalq memarlığının yerli ənənələrinə, monumental-dekorativ və tətbiqi plastika vasitələrinə yer verilmişdi. Türbənin daxilində Molla Pənah Vəqifin heykəltaras Albert Mustafayev tərəfindən hazırlanan büstü qoyulmuşdu (7).

1992-ci ildə Ermənistanın Şuşa şəhərini işğalı nəticəsində kompleksin binası və burada bütün eksponatlar məhv edilmişdi. Müzəffər Azərbaycan Ordusu Şuşanı işğaldan azad etdikdən sonra, 39 il əvvəl məqbərənin açılış günündə - yanvarın 14-də Şuşa şəhərinə səfəri zamanı məqbərəni ziyarət edən Prezident İlham Əliyevin tapşırığına əsasən, burada təmir-bərpa və yenidənqurma işlərinə başlanılmışdı (7).

Prezident İlham Əliyev məqbərəni ziyarət edərkən onun tikintisini tarixi əhəmiyyətli hadisə olaraq dəyərləndirmişdir: *“Xanın vəziri olan insanın şərəfinə o vaxt - sovet dövründə məqbərə ucaltmaq qeyri-adi bir hadisə idi. İndi buna hər kəs təbii hadisə kimi baxa bilər, amma o vaxt - sosializm dövründə xanın vəzirinin şərəfinə məqbərə ucaltmaq doğrudan da fəvqəladə bir hadisə idi. Məhz Heydər Əliyevin təkidi və cəsarəti nəticəsində o vaxt Azərbaycan buna nail ola bildi və bu yer də təsadüfən seçilmədi. Molla Pənah Vəqifin qəbri buradadır. Bu məqbərənin yaradılması və açılışı bir tərəfdən Azərbaycan Respublikasının öz tarixinə, Azərbaycan xalqının öz dahi şəxsiyyətlərinə olan hörmətin əlaməti idi. Digər tərəfdən bu məqbərənin Şuşada açılması bir daha təsdiq edirdi ki, Şuşa Azərbaycan şəhəridir”* (8).

Muzey-məqbərə kompleksi 2021-ci ildə Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə yenidən bərpa edilmiş, korroziyaya qarşı əlavə tədbirlər görülmüş və abidənin dam örtüyü yenidən qurulmuşdur. Abidənin hər detalında tarixi görkəm qorunub saxlanılmış, kompleksin bütün infrastrukturunu yenidən qurulmuşdur (7).

Eyni zamanda Molla Pənah Vəqifin Şuşa şəhərində yerləşən büstü 2021-ci ildə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə onun müəllifi, Əməkdar incəsənət xadimi Həyat Abdullayevanın ilkin eskiz layihəsi əsasında yenidən qurulmuşdur. Büst bürüncdən hazırlanmış və əvvəlki yerinə qaytarılaraq Molla Pənah Vəqifin Şuşadakı evinin yaxınlığında quraşdırılmışdır. Qeyd edək ki, Molla Pənah Vəqifin 1957-ci ildə tuncdan hazırlanan büstü 1958-ci ildə Cıdır düzünə yaxın ərazidə qəbirüstü abidə kimi yerləşdirilmiş, daha sonra 1976-cı ildə şairin Şuşadakı evinin yaxınlığına köçürülmüşdür. Həmin büst də 1992-ci ildə Şuşa şəhərinin işğalı zamanı erməni vandalizminə məruz qalaraq dağıdılmışdır (9).

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev Fondunun mədəniyyət sahəsində fəaliyyəti çoxşaxəlidir. Fondun mədəniyyət sahəsində fəaliyyəti dörd istiqaməti əhatə edir: milli-mənəvi dəyərlərin və mədəni irsin qorunub saxlanması, ölkə və dünya əhəmiyyətli tarixi abidələrin bərpası, yeni mədəniyyət obyektlərinin inşası və Azərbaycan mədəniyyətinin dünya ictimaiyyətinə tanıtılması.

Mədəniyyət hər bir xalqın milli sərvəti və identikliyi. Bu sərvətlərdən ən mühümü muğam musiqi janrıdır. Muğam Şərqi ən qədim musiqi janrlarından olmaqla yanaşı, Azərbaycanın ənənəvi musiqisinin ən iri janrının ümumi adıdır. Azərbaycan xalqının tarixində dərin köklərə malik muğam sənətinin inkişafı və təbliği, milli musiqi irsimizin qorunub saxlanması, dünya musiqi incilərinin ölkədə tanıtılması Heydər Əliyev Fondunun mədəniyyət sahəsindəki fəaliyyətində mühüm yer tutur. Azərbaycan mədəniyyətinin, xüsusilə muğam sənətinin dünyada tanıtılmasında Mehriban Əliyevanın xidmətləri müstəsna və “mədəniyyətin hamisi” olaraq bu sahənin inkişafına öz töhfəsini verməkdədir (Qulamova, 2019: 40-42).

Fond yarandıqdan qısa müddət sonra Azərbaycanın muğam sənətinin inkişafı və təbliği istiqamətində praktik fəaliyyətə başladı. Fondun rəhbəri Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə 2005-ci

il fevralın 2-də Azərbaycan muğamları ilə bağlı layihələrin təqdimat mərasimi keçirilmişdir. Fondun həyata keçirdiyi xeyirxahlıq, mərhəmət missiyasından bəhs edən Mehriban Əliyeva Prezident Heydər Əliyevin muğama, bu sənətin ifaçılarına həmişə böyük diqqət göstərdiyini vurğuladı (Mehriban Əliyeva: tərəqqi və yüksəliş yolları ilə, 2014: 118). Tədbirdə “Muğam-irs”, “Muğam-dəstgah”, “Muğam-ensiklopediya”, “Muğam-internet”, “Muğam-antologiya”, “Muğam aləmi” və “Muğam mərkəzi” layihələrində bu musiqi növünün unudulmuş səhifələri yada salındı (Mehriban Əliyeva: tərəqqi və yüksəliş yolları ilə, 2014: 118).

Heydər Əliyev Fondu Azərbaycanın mədəni irsinə, qədim sənət xəzinəsinə, muğama diqqət və qayğı göstərərək ona hamilik etmişdir. Bu sahədə ən mühüm addımlardan biri “Qarabağ xanəndələri” adlı albomun nəfis tərtibatda buraxılması idi.

2005-ci ilin martında albomun təqdimat mərasimi Parisdə, YUNESKO-nun qərargahında, xoşməramlı səfirlərin illik toplantısında keçirilmişdir.

Heydər Əliyev Fondu tərəfindən milli mənəvi dəyərlərin qorunması və Azərbaycan mədəniyyətinin təbliği sahəsində həyata keçirilmiş layihələr arasında YUNESKO-nun bəşəriyyətin Şifahi və Qeyri-Maddi İrsi Siyahısına daxil edilmiş Azərbaycan muğamının dünyada geniş təbliği məqsədi ilə Bakıda Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin yaradılması önəmli yer tuturdu. Prezident İlham Əliyev və YUNESKO-nun Baş direktoru Koşiro Matsuuranın iştirakı ilə 2005-ci il avqustun 24-də mərkəzin təməlqoyma mərasimi keçirilmişdir. Mərkəz 2008-cı ilin dekabr ayında istifadəyə verildikdən sonra burada dünya ictimaiyyətinin diqqətini Azərbaycanın muğam sənətinə cəlb etməyi bacarmış görkəmli muğam ustalarının konsertləri, muğam gecələri, beynəlxalq konfrans və festivallar keçirilmişdir (Heydər Əliyev Fondu, 2009: 127).

Bu istiqamətdə Fondun təşəbbüsü ilə “Qarabağ” kitabının çapa hazırlanması Azərbaycanın, Qarabağın tarixi keçmişinin öyrənilməsi və təbliği baxımından mühüm təzahürlərdən biridir. Fond tərəfindən həyata keçirilən digər bir layihə isə dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyovun bütün əsərlərinin CD və DVD-də buraxılması idi (10).

Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə 2005 və 2006-a illərdə Bakıda dünya şöhrətli musiqiçilər D.Şostakoviç və Bulbulun yubileylərinə həsr edilmiş beynəlxalq festivallar təşkil olunmuş, ustad dərsləri keçirilmişdir. 2007-ci il dekabrın 11-dən 18-ədək Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə Bakıda Mstislav Rostropoviç adına I Beynəlxalq musiqi festivalı keçirilmişdir. Festival çərçivəsində dünyanın məşhur musiqiçilərinin çıxışları olmuş, əsərləri səsləndirilmişdir (Heydər Əliyev Fondu, 2009: 140).

Azərbaycanın mədəniyyət tarixində ən mühüm hadisələrdən biri 2009-cu il martın 18-dən 25-dək Bakıda Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və təşkilatı dəstəyi ilə dünyada ilk dəfə olaraq “Muğam aləmi” Beynəlxalq Muğam Festivalının keçirilməsi oldu. Festival çərçivəsində keçirilən I Respublika Muğam Müsabiqəsi, Beynəlxalq Muğam Müsabiqəsi və Beynəlxalq Elmi Simpoziumda muğamsevərlər, elmi tədqiqatçılar və dünyanın bir çox ölkələrindən dəvət olunmuş xarici qonaqlar iştirak etmişdir. Beynəlxalq Muğam Müsabiqəsinə Azərbaycanla yanaşı, Suriya, İraq, Mərakeş, Özbəkistan, İran, Tacikistan, Qazaxıstan, Misir, Türkiyə, İtaliya və Almaniyadan olan 70-ə yaxın iştirakçı qatılmışdır (Heydər Əliyev Fondu, 2009: 142).

Qədim muğam sənətinin qorunub saxlanması, zəngin tarixə malik ifaçılıq sənətinin gələcək nəsillərə çatdırılması, yeni ifaçılar nəslinin yetişdirilməsi məqsədi ilə 2009, 2011, 2013, 2015 və 2018-ci illərdə Beynəlxalq Muğam Festivalı təşkil olunmuşdur. Məhz həmin layihələrin nəticəsində sənətdə yeni istedadlar üzə çıxdı.

Ümumiyyətlə, bu tədbirlərin keçirilməsinin əsas məqsədi Azərbaycan xalqının möhtəşəm mədəniyyət abidəsi olan, professional musiqimizin yaranıb formalaşmasında əvəzsiz rol oynayan muğamın inkişaf etdirilməsi, ifaçılıq ənənələrinin yeni nəslə çatdırılması, gənc istedadların üzə çıxarılması, gənc ifaçılara sənətkarlıq vərdişlərinin aşılmasından ibarətdir (Qulamova, 2019: 40-42).

Nəticə

Beləliklə, Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı və təbliğatı istiqamətində vacib missiyanı həyata keçirən Heydər Əliyev Fondu Azərbaycanın maddi və qeyri-maddi irs nümunələrinin bərpası və qorunması, eləcə də dünyada tanınması istiqamətində mühüm işlər görür. Azərbaycanın maddi irs nümunələrinin bərpası, onun mühafizəsi birbaşa olaraq xalqın tarixinin, milli kimliyinin, söykökünün qorunması istiqamətində mütərəqqi addımlardır. Azərbaycan musiqisinin şahı olan, mədəni dəyərlərin yüksək bədii ifadə formasına çevrilən muğamın təbliğatı istiqamətində sistemli işlərin görülməsi dövlət və xalq üçün ən mühüm töhfədir.

Ədəbiyyat

1. Gəncə qapıları – layihə.
<https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/136/2234/G%C9%99nc%C9%99-qap%C4%B1lar%C4%B1>
2. Şuşada Üzeyir Hacıbəylinin heykəli.
<https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/136/5091/%C5%9Eu%C5%9Fada-%C3%9Czeyir-Hac%C4%B1b%C9%99ylinin-heyk%C9%99li>
3. Qala Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksi.
<https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/136/2243/Qala-Arxeoloji-Etnoqrafik-Muzey-Kompleksi>
4. Cavad xanın məqbərəsi.
<https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/136/2208/Cavad-xan%C4%B1n-m%C9%99qb%C9%99r%C9%99si>
5. Tbilisidə Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin qəbirüstü abidələrinin bərpası.
<https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/136/2209/Tbilisid%C9%99-Az%C9%99rbaycan%C4%B1n-g%C3%B6rk%C9%99mli-%C5%9F%C9%99xsiyy%C9%99tl%C9%99rinin%C9%99bir%C3%BCst%C3%BC-abid%C9%99l%C9%99rinin-b%C9%99rpas%C4%B1>
6. Qəbələnin Nic qəsəbəsindəki Müqəddəs Məryəm Ana Alban kilsəsi.
<https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/136/5039/Q%C9%99b%C9%99l%C9%99nin-Nic-q%C9%99s%C9%99b%C9%99sind%C9%99ki-M%C3%BCq%C9%99dd%C9%99s-M%C9%99ry%C9%99m-Ana-Alban-kils%C9%99si>
7. Şuşada Molla Pənah Vəqifin muzey-məqbərə kompleksi.
<https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/136/5090/%C5%9Eu%C5%9Fada-Molla-P%C9%99nah-Vaqifin-muzey-m%C9%99qb%C9%99r%C9%99-kompleksi>
8. Prezident İlham Əliyev: Molla Pənah Vəqifin məqbərəsinin düz 39 il bundan əvvəl açılışı olmuşdur, bu yerdə mən də durmuşdum.
https://news.day.az/azerinews_politics/1307308.html?ysclid=ljzkk7xs8b539351439
9. Şuşada Molla Pənah Vəqifin büstü.
<https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/136/5086/%C5%9Eu%C5%9Fada-Molla-P%C9%99nah-Vaqifin-b%C3%BCst%C3%BC>
10. Əliyeva, Y. Heydər Əliyev – Milli-mədəni irsimizin hamisi.
http://anl.az/down/meqale/ses/ses_may2009/78631.htm
11. Qulamova, J. (2019) Azərbaycan muğamının inkişafında Heydər Əliyev Fondunun rolu. Mədəniyyət.az. № 1 (323), s.40-42.
https://www.elibrary.az/docs/JURNAL/jrn2019_36.pdf
12. Mehriban Əliyeva: tərəqqi və yüksəliş yolları ilə. (2014). II cild. Bakı: 388 s.
13. Heydər Əliyev Fondu. (2009). Bakı: 227 s.